

ישיבת הר עציון בית מדרש האלקטרוני (ב.מ.א.)

פרשת השבוע

פרשת חקת

חטא משה ואהרן
מאת הרב יונתן גרוסמן

פרשת חקת היא פרשת שנת הארבעים. האירועים המתוארים בה התרחשו בשנה האחרונה למסע בני ישראל במדבר, ולמעשה, בסיום הפרשה אנו שומעים על סיום המסע ועל החנייה האחרונה - "ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו" (כ"ב, א). במקום זה עתיד להיאמר ספר דברים כולו, ורק לאחר חמשת חומשי תורה נכנסו ישראל לארץ, כפי שמתואר בספר יהושע.

פרשתנו היא אם כן הפרשה של הדרך- סוף המסע מהר סיני לערבות מואב. במובן זה, עומדת פרשתנו באופן מובהק מול פרשת בשלח שבספר שמות, שם קראנו על הדרך הראשונה של ישראל - ממצרים להר סיני. על כן, איננו מתפלאים לקרוא על התרחשויות שונות החוזרות על עצמן בשתי פרשיות אלו, מפני שישנם דברים המאפיינים את ההליכה במדבר (הצורך במים ובאוכל וכד').

אם נרד להשוואה ספציפית בין שתי פרשיות אלו נופתע עד כמה המוטיבים שפגשנו בהם במסע הראשון - להר סיני, קיימים גם במסע השני - לערבות מואב.

לצורך ההשוואה ניזכר במבנה פרשת בשלח :

1. טביעת מצרים בים סוף ושירת הים.
2. התלונה במרה - מים.
3. התלונה במדבר סין - בשר.
4. התלונה ברפידים - מים.
5. נצחון ישראל על עמלק.

מבנה הפרשה (שכולה, ורק היא, עוסקת במסע ישראל להר סיני) הוא כיאסטי: מסגרת המסע עוסק באויב חיצוני המתרגש ובא על ישראל (1 - מצרים, 5 - ועמלק). אחר כך אנו פוגשים שתי תלונות על מים (2 - מרה, 4 - רפידים). ובתוכם, התלונה הארוכה ביותר, שבה ניתן המן לישראל והם הצטוו על השבת (3 - מדבר סין).

גם בפרשתנו, פרשת חקת, אנו קוראים על שתי מערכות של מלחמה: ראשית ב"מלך ערד ישב הנגב", ולבסוף בכיבוש עבר הירדן המזרחי (סיחון ועוג).

אל מול שירת הים אנו שומעים בפרשה שלנו את השירה השנייה ששרו ישראל במדבר - שירת הבאר. תחילת השירה: "אז ישיר ישראל את השירה הזאת" (כ"א, יז), ודאי באה להזכיר לנו את שירת הים הפותחת: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת".

וגם שרשרת הבעיות הפוקדת את ישראל זהה לבעיות פרשת בשלח - בעיית מים; בעיית אוכל כללית ("ונפשנו קצה בלחם הקלקל"); ושוב בעיית מים (שאמנם לא כתובה כתלונה אלא כבעיה שה' פתר: "היא הבאר אשר אמר ה' למשה אסף את העם ואתנה להם מים", כ"א, טז).

אם כן, שתי פרשות אלו ניצבות כמקבילות זו לזו. וכאמור, הדבר אינו מפתיע, שהרי שתיהן עוסקות בהליכת ישראל בדרך. (חז"ל יוצרים במשנה יוצרים זיקה נוספת בין הפרשות כאשר הם קושרים בין "ידידו של משה" שלא הן עשו את מלחמת עמלק - בפרשת בשלח, לבין "הנחש", שלא הוא שממית ומחיה - בפרשת חקת).

דומני כי תשומת לב לקשר הדוק זה שבין הפרשיות, תוכל להועיל לנו בבואנו לבחון מהו חטאם של משה ושל אהרן הנידון בפרשה, שבעטיו נגזר עליהם שלא ייכנסו לארץ.

כידוע, חטא משה ואהרן בפרשת מי מריבה לא פורש כל צורכו. פירושים רבים ושונים נאמרו כדי להסביר במה לא נהגו משה ואהרן כשורה. בעוד שהחטא לא התפרש, העונש התפרש במלוא חומרתו: "ויאמר ה' יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל, לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (כ', יב). הרמז היחיד המופיע בפסוקים אלו: "יען לא האמנתם בי להקדישני" אינו מבורר די הצורך. בין הפירושים השונים שנאמרו יוכל מי שיעיין בפרשנים על אתר למצוא את התשובות הבאות, שכללית ניתן לחלקן לשתי קבוצות מרכזיות:

א. החטא היה במעשה משה - במקום לדבר אל הסלע משה היכה בו; היכה פעמיים במקום פעם אחת; הכה בסלע אחר מזה שנצטווה עליו וכד'.

ב. דבריו של משה - "שמעו נא המורים" המורה על כעסו של משה; דברי משה התפרשו כספק שקינן בו לגבי קיום הנס וכד'.

בפירושים אלו ישנן מספר בעיות. מתוך הנחה כי ה' שופט צדק, קשה להניח שבשל הכאה פעמיים במקום פעם אחת יוטל על משה ועל אהרן עונש כה קשה. גם הביטוי "להקדישני" שולל את ההתמקדות

בכעס של משה על העם, שהרי אין בזה מן הפגיעה באמונה בה' (ואולי אף להפך?). הפירוש המקובל, הטוען שמשה היכה בסלע במקום לדבר אליו, נתקל אף הוא בכמה קשיים. כך מתבטא רש"י במקום: "לפי שבראשונה לא הוציא אלא טיפין, לפי שלא ציווה המקום להכותו אלא 'ודברתם אל הסלע' והמה דברו אל סלע אחר ולא הוציא, אמרו שמא צריך להכות כבראשונה.. שאילו דברתם אל הסלע והוציא הייתי מקודש לעיני העדה" (והשווה לתנחומא פ' ט').

פירוש זה מסביר היטב מדוע החטא חמור, שהרי משה המעיט בגודל הנס וממילא המעיט ביראת ה' ולימוד גדולתו על ידי העם (וכנראה צריך לומר שהדבר נעשה בעצה אחת עם אהרן, ועל כן גם הוא נענש). ואולם, פסוק מפורש אומר: "ויקח משה את המטה מלפני ה' כאשר צוהו" (פס' ט'). אם ה' ציווה לקחת את המטה הרי ברור שיש להשתמש בו, מפני שאחרת אין בו צורך. בכל הפעמים שהצטווה משה לקחת את המטה, הוא אף הצטווה להשתמש בו, ואין סיבה שפעם זו תחרוג מהנוהג הרגיל.

זאת ועוד: כפי שאמרנו, מסע זה מקביל למסע הראשון, עת יצאו ישראל ממצרים והלכו להר סיני. לפרשה הספציפית שאנו עוסקים בה ישנה מקבילה זהה כמעט לחלוטין - התלונה השלישית של ישראל ברפידים. גם שם לא היה מים לעם, וגם שם הלך משה והיכה בסלע עד שיצאו ממנו מים. שני הסיפורים כה דומים, עד כי לעיתים קרובות מתבלבלים הלומדים בין שני המאורעות. ממילא, כשם שבסיפור הקודם (רפידים) נדרש משה להכות בסלע, כך אף כאן מטרת לקיחת המטה היא ההכאה בסלע. אם הקב"ה רצה לשנות מהמנהג הקודם היה צריך לומר זאת באופן מפורש.

קודם שאגש לכיוון הפיתרון שברצוני להציע, אני מבקש להסתייג ולומר שבמקום שבו הכתוב העלים את החטא, או לפחות לא כתבו באופן מפורש, הרי שהכתוב מבקש שכך נתייחס אליו. ייתכן שבשל כבודם של משה ואהרן החטא אינו מפורסם, וייתכן שלא נתפרסם בשל סיבה אחרת. בכל אופן, כל תיאור של חטא נכנס לרובד הספקולטיבי של הלומד, וניתן להעלות כיוונים מרכזיים בלבד.

הכיוון שברצוני להציע נשען על השוואת המסע והתלונה הנידונים למסע הקודם והתלונות שנלוו אליו. התלונה הראשונה המתוארת בפרשת בשלח מתמקדת במחסור במי שתייה: "ויבאו מרתה ולא יכלו לשתת מים ממרה כי מרים הם... וילונו העם על משה לאמר: מה נשתה" (שמות ט"ו, כג-כד). זוהי תלונה "מוצדקת" ואכן אין בה כעס של ה' או של משה אלא נתינת פיתרון והמצאת מים לעם. התלונה השנייה מורכבת ואיני רוצה להאריך בה כעת, אולם הדגש בה שונה: "וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר. ויאמרו אליהם בני ישראל: מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים בשבתנו על סיר הבשר... כי הוצאתם אתנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב" (שמות ט"ז, ב-ג).

כעת התלונה מתמקדת בעצם היציאה ממצרים, שעליה יש למתלוננים ביקורת. אל מול המדבר מעמיצים המתלוננים את ארץ מצרים, שם המצב היה: "מותנו ביד ה'". דומה, כי חלק מתלונה זו מתמקדת בשאלה דתית - האם גם ההליכה במדבר היא "ביד ה'", או שמא משה ואהרן מוליכים את העם במדבר מדעתם, ואין ה' משגיח במקום זה שבו "שעירים ירקדו". לכן השתנה גם נוסח התלונה, ומיד לאחר כותרת התלונה מופיע: "במדבר", ולא תוכן התלונה עצמה, כפי שמצוי בשאר התלונות. הפעם, המדבר הוא נושא התלונה עצמה: האם יד ה' קיימת במדבר. או שמא היא נמצאת רק במקום יישוב, כדוגמת ארץ מצרים. ומכיוון שזוהי התלונה, אין הקב"ה מסתפק בהורדת המן והשלו, והוא נגלה לעיני כל העם במדבר: "ויפנו אל המדבר, והנה כבוד ה' נראה בענן" (ט"ז, י). הדגשת הכתוב כי ה' נגלה במדבר, הנה תגובה ישירה לטענתם כי "יד ה'" נמצאת רק בארץ מצרים ולא במקום שםם כמדבר.

התלונה השלישית והאחרונה במסע הראשון, כוללת את שתי הטענות שהושמעו:

- א - "וירב העם עם משה ויאמרו תנו לנו מים ונשתה"
ב - "וילך העם על משה ויאמר למה זה העליתנו ממצרים להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא" (י"ז, ב-ג).

בתחילה מתלונן העם על עצם הצמא ומבקש מים, ואחר כך נוספת הטענה השנייה על עצם היציאה ממצרים למדבר. כאן אומר ה' למשה שיכה בצור ויצאו ממנו מים, וגם כאן עתיד העם לראות את כבוד ה', שהרי "הנני עמד לפניך שם על הצור", והדבר נעשה "לעיני זקני ישראל". יש כאן שני פיתרונות לשתי הטענות - יציאת המים מהסלע פותרת את בקשת המים, וירידת ה' על הצור מדגישה שוב כי לא משה הוציא את ישראל ממצרים מדעתו, אלא ה' משגיח על העם גם במדבר.

כעת עלינו לחזור לתלונה בפרשת השבוע שלנו, ולבחון לאיזה משני צירי התלונות שפגשנו בפרשת בשלח מתאימה התלונה שלפנינו:

"וירב העם עם משה ויאמרו לאמר ולו גווענו בגווע אחינו לפני ה'. ולמה הבאתם את קהל ה' אל המדבר הזה למות שם אנחנו ובעירנו. ולמה העליתנו ממצרים להביא אתנו אל המקום הרע הזה לא מקום זרע ותאנה וגפן ורמון ומים אין לשתות" (כ', ג-ה).

דומני כי נקל לראות, שגם אם תירוץ התלונה הוא חוסר המים, הרי שתוכן התלונה כולל יותר מכך, וחוזרת שוב הטענה שכבר מצאנוה, על עצם היציאה ממצרים. גם כאן מודגש "המדבר הזה", וגם כאן ההולכים במדבר מוצבים מול אלו שזכו למות "לפני ה'". בניגוד לאלו, טוענים המתלוננים, אנו עומדים למות במדבר, כלומר ללא יד ה' המשגיחה, ואם כל ההליכה במדבר אינה נעשית תחת השגחתו של ה', ואינה חלק מתיכנון א-להי המוביל אל ארץ זבת חלב ודבש, הרי שכל ייסורי ההליכה במדבר הם לחינם.

כדי לפתור בעיה זו, מתגלה גם כאן כבוד ה', עלמנת להדגיש כי ה' נמצא ומשגיח על העם גם במדבר: "ויבא משה ואהרן מפני הקהל אל פתח אהל מועד, ויפלו על פניהם, וירא כבוד ה' אליהם" (פס' ח'). ומיד לאחר גילוי השכינה, מדגיש ה' למשה ולאהרן שיש לעשות נס ברור, שבאמצעותו יבין העם כי ה' הוא הנותן מים לעם, גם בהיותו במדבר. ולכן מדגיש ה' בדבריו למשה כי יש לעשות את הנס לפני כל העם: "קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך, ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו" (פס' ח'). כאמור, העם חושד כי משה ואהרן מוליכים אותו מדעת עצמם, ועל כן חשוב שהעם כולו יראה כי ה' נותן להם מים.

ואכן, כך נעשה. משה מקהיל את כל העדה אל מול הסלע, מכה בו ויוצאים מים. ואולם, עיקר חינוכו של העם לא יצא לפועל כפי שרצה הקב"ה. הדבר קשור לדיוק מעניין שעומדים עליו הבכור שור והחזקוני. הכתוב אומר "ויאמר להם: שמעו נא המרים המן הסלע הזה נוציא לכם מים". על פסוק זה מעיר החזקוני: "לכך הקפיד הקב"ה, שהיה לו לפרש דבריו, שידעו הכל בפירוש שהקב"ה נותן להם מים, והוא לא דקדק בלשונו". הבעיה היא בניסוח דבריו של משה: "נוציא לכם מים", שממנו ניתן להבין שלמשה ולאהרן ישנו כוח מיוחד ומופלא, ואפילו להוציא מים מסלע הם יכולים, אך להם הכוח המאגי, הם המוציאים את המים.

בדרך קבע, אין לתלות בניסוח לא מדויק של מנהיג חטא כה חמור ועונש כה גדול. אך כאן יש לניסוח המדויק חשיבות עליונה מכיוון שזוהי בדיוק בעיית העם - מיהו המוליכם במדבר: האמנם ה' הוא המוביל כעת את העם, או שמא משה ואהרן מוליכים אותם ומדעתם מדבר גדול זה. עיקר המסר החינוכי שביקש ה' להעביר לעם קרס, ואדרבא, ניתן להסיק מתוך דברי משה שאמנם להם הכח, ועל כן אין זה נורא אם הוא מנחה את העם במדבר מדעתו. משה עצמו לא התכוון לכך כמובן, אך גם לא הדגיש בדבריו את שלטונו המוחלט של ה' גם בתקופת ההליכה במדבר, ועל כך נענש: "ויאמר ה' אל משה ואל אהרן: יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל, לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם" (פס' יב).

עם צדיקים מדקדק הקב"ה כחוט השערה, והחליט נותן וכותב התורה להעלים בצורה מפורשת את החטא. מתוך הכרה זו השתדלתי להראות, כי עלינו לקרוא את תלונת העם על רקע המסע המקביל להר סיני, ועל רקע זאת לנסות ולפענח גם את החטא. אין זה אלא בבחינת כיוון כללי, ואשמח לקרוא תגובות או הצעות אחרות.